

*„Élelmet szolgáltató királyi népeket elidegeníteni
és feladatuktól elvonni nem lehet”*

AZ UDVARI SZERVEZET NÉPEINEK ELADOMÁNYOZÁSÁT KORLÁTOZÓ
JOGELVEK A 13. SZÁZAD UTOLSÓ ÉS A 14. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN

EZERHÁROMSZÁZTIZENNYOLC JÚNIUS 29-ÉN I. Károly és István veszprémi püspök birtokcserét hajtottak végre, amely során a főpap az uralkodónak szentendrei udvarházát adta annak tartozékaival, valamint néhány kisebb birtokkal, a király pedig ezek fejében három Nyevegölgyi faluban, Szentjakabon, Herenden és Tagyonban élő udvarnokait és kondicionáriusait engedte át a püspöknek földjeikkel együtt.¹ Ilyen ügyletekkel középkori forrásainkban gyakran találkozhatunk, nem tekinthető azonban szokványosnak az oklevél szavatossági formulájában olvasható jogelv, amely kimondja, hogy ezzel I. Károly a [IV.] Béla uralkodása után tett királyi adományokat visszavonja és az erről kiadott okleveleket érvényteleníti a donációt kérők alkalmatlansága miatt. Az eljárást azzal indokolva, hogy „... az olyan kondicionáriusokat, akik feladatuknál fogva az uralkodó számára mindennap élelmiszereket szolgáltatnak, az ország szokásai, valamint a királyok, bárók és nemesek rendelkezése szerint nem lehet és nem szabad elidegeníteni, valamint feladatukból elmozdítani.”²

---

¹ Df. 200098, Veszprémi regeszták (1301–1387) Összeállította: Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1953. 96. sz., Anjou-kori oklevéltár. I–XL., XVII., XXIII–XXIV. Szerk.: Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Kristó Gyula, Piti Ferenc. Budapest–Szeged. 1990–(a továbbiakban: Anjou-oklt.) V. 175. sz.

² „Revocando collationes quibuscunque factas a quibuscunque regibus post Belam regem et cassando litteras concessas, propter inoportunitatem petentium, quibuscunque, cum tales condicionarii, qui cottidiana alimenta ex officio sue condicionis deferre et ministrare tenentur regie Maiestati iuxta consuetudinem et statuta regum, baronum et nobilium Regni Hungarie alienari et removeri a suis condicionibus non debeant neque possint.”

Az oklevél és a benne szereplő, most idézett mondat nem került el a kutatás figyelmét,³ ugyanakkor néhány hasonló – eddig nem hasznosított – adat segítségével megkísérelhető e jogelv keletkezési idejének, valamint alkalmazásának körvonalazása.

Az idézett forrásrészlet – a királyi udvart élelemmel ellátó birtokok és népek különleges helyzetére, jogállására vonatkozó – kitételének párhuzamát megtalálhatjuk Nagymartoni Pál országbírónak az 1335. évi birtokvisszavételi akciók során kiadott ítéletlevelének *narratio*jában. Ez a következőképpen fogalmazza meg Nevnai István mester, a királyi udvarnokok ispánja ilyen irányú megbízatásának előzményeit: „... a királyi felség határozata az ország határain belül lévő a kegyes emlékezetű szent király-elődei ideje óta kondicionáriusi jogcímen függő királyi és királynéi jogokat akarta a korábbi szolgálataik számára visszaszerezni, amelyek miatt az ezt megelőző időkben a gazdagon ellátott királyi udvar örvendezett és az elegendő élelmiszerek nagy mennyiségében bővelkedett”⁴

Van párhuzam az elsőként idézett oklevélben található azon fontos részletre is, amely az udvari szervezethez tartozó földek és jogok eladományozásának korlátaira utal. III. András Miklós ispánnak és fivérének, János meszternek érdemeikre való tekintettel a királyi udvarnokok Somogy megyei Szenyér és Edde nevű földjeit adta. A keltezetlen és csak Anjou-kori tartalmi átírásban ránk maradt adománylevel – amely, az 1291 körüli évekre datálható – hangsúlyozza, hogy a király „a koronázásakor megesküdött: földeket és más királyi jogokat nem fog elidegeníteni a királyi joghatóság és hatalom alól.”⁵

³ BOLLA ILONA: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. Budapest 1998. 174.; ZSOLDOS ATTILA: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. Debrecen 1997. 207.

⁴ „Cum regie excellentie deliberatio iura sua regalia et reginalia intra terminos regni sui a tempore sanctissimorum regum progenitorum suorum piarum recordationum condicionarío titulo annexa, quorum amministrativis servitiis regie magnitudinis curia temporibus pristinis fertilitatis ubertate sustentata congaudebat et victualium sufficientium largitionibus habundabant, ad pristina servitia intendens revocare...” Dl. 49285, Reg. BORSA IVÁN: A Mérey család levéltára 1265–1526. Somogy Megye Múltjából 23. (1992) 29. sz.

⁵ „... licet iuxta formam iuramenti sui tempore coronationis prestitit terras et alia iura sua regalia non debuerit alienare a iurisdictione et potestate regali”. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Budapest 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 3852. sz.; Az oklevél keltezését l. u.

E három forráshely tartalmilag összefügg, bár a királyi udvart közvetlenül ellátó birtokok kiemelt státusa csak I. Károly korában jelentkezik. A témánk szempontjából érdekes adatok összekapcsolhatók néhány további forráshelyel is.

III. András egy oklevele konkrétan utal arra, hogy az 1290. évi óbudai országgyűlés döntése szerint a királyi udvarnokföldeknek, és különösen azoknak a földeknek, amelyek a királyi uradalmakhoz (*praedia*) tartoznak, vissza kell kerülniük az uralkodó joghatóságába.⁶ Ez, ha nem is szövegszerűen, de tartalmilag azonosítható az 1290. szeptember 1-je körül kibocsátott országgyűlési dekrétumok 4. pontjával, amely szerint a IV. László által jogtalanul eladományozott birtokok közül a királyi joghoz tartozókat, tehát a várakat, uradalmakat (*praediis*), városokat, *hospeseket* és udvarnokokat mindenképpen visszaadják az uralkodónak, ahogy ezt az országgyűlésen megjelentek együttesen és külön-külön megígérték.⁷ E törekvés – legalábbis részleges – megvalósulását láthatjuk abban az 1293-ban kelt oklevélben, amely arról tudósít, hogy III. András Zólyomban, Turócbán és Liptóban lévő birtokait (*praediis*) „javítani és helyrehozni akarta” ezért elrendelte, hogy az e birtokokhoz tartozó minden földet, amelyet az elődei eladományoztak, járják be és állítsák vissza a király birtokába, kivéve, ha birtokosa az uralkodó szolgálatára lehet.⁸

⁶ „in congregatione generali supra Veterem Budam celebrata coram venerabilibus patribus archiepiscopis, episcopis et omnibus aliis ecclesiarum prelatis, baronibus, comitibus per universos Regni nobiles extiterit in cetera specialius ordinatum, ut universe terre vduornicorum nostrorum et specialiter terre ad predia nostra regalia pertinentia ad iurisdictionem regiam devolvantur ...” Árpádkori új okmánytár. I–XII. kötet. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) V. 1–2.

⁷ „Collationes vero indebite et iniustas tempore... Ladislai regis factas revocabimus... tamen expresso, collationes ab ipso rege... factas usque festum Sancti regis Stephani nunc venturum apud eosdem, quibus sunt collata, faciemus conservari, exceptis iuribus regalibus, videlicet castris, prediis, civitatibus, hospitibus et udvornicis, que nobis omnes et singuli, si qui habent vel tenuerunt, reddere et restituere promiserunt...” The Laws of the medieval kingdom of Hungary. Vol I. 1000–1300. Transl. and ed. by János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney. With a critical essays... by Andor Csizmadia. Bakerfields 1989. (a továbbiakban: DRMH) 44–45.

⁸ „Cum nos more maiestatis nostri imperii ad videnda seu habitanda predia nostra Zoulum scilicet, Turuch et Lyptou accessisemus et in eisdem ea, que rite acta non fuerant in alienationibus terrarum ad ipsa predia nostra pertinentium voluissemus emendare et in melius reformare ibique moram traxissemus in manendo propter premissa reformanda, statuimus, ut omnes terre, que a dictis prediis nostris quocunque modo vel quibuscunque per predecessores nostros collate et donate extitissent, reambularentur et restituerentur ac app-

Országgyűlésen hozott határozat alapján indított birtokvisszavételekre az ezt megelőző időszakban is sor került. 1289-ben és 1290-ben, Erzsébet királyné személyesen folytatott nyomozást Somogy és Tolna megyék területén királynéi földek után, az utóbbi akció célja a királynéi népek köteles szolgáltatainak restaurációjára is kiterjedt.⁹ Az erről szóló oklevelek *narratiós* része hivatkozik a főenyi országgyűlésre (és a királynéi méltóság helyreállítására), mint a királynéi földek visszavételének előzményére.¹⁰ Az 1289. június 23. vagy 24. körül megtartott főenyi *generalis congregatio* végzései nem maradtak ránk, csak néhány közvetett adat alapján rekonstruált a szakirodalom egyeseket közülük, mint például egyes birtokügyeket és az egyháznak adandó jövedelmek kérdését¹¹. Mivel azonban Erzsébet királyné egyik oklevele nemcsak a gyűlésre utal, hanem arra is, hogy somogyi és tolnai birtokvisszaszerző útja a király, a főpapok és a nemesek tanácsára történt¹², ezért fel lehet tételezni egy olyan Fövenynél meghozott döntést, amely a királynéi *dignitashoz* tartozó javak és jogok helyreállítását tűzte ki célul úgy, ahogy az egy évvel később, 1290-ben keletkezett törvény a királyiakkal kapcsolatban tette.

---

licarentur predictis prediis nostris iterato, preter que, quibus nobis videretur et quos merita virtutum fideliter posse et velle famulantium commendarent.” RA 3910. sz.; Ugyanehhez az akcióhoz kapcsolódik egy hét nappal később kelt oklevél is, amelyben III. András azért ítéli az erdőőrök által perelt földet – a diploma szerint a birtokhoz fűződő jogukat igazolni nem tudó – birtokosaiknak, mert azok korábban neki értékes szolgálatokat tettek. (ÁÜO X. 109–110.)

⁹ „ad comitatum Simighiensem personaliter accedentes, terras reginales indebite et superflue occupatas reambulari et in ius reginale revocari et reduci fecissemus...” ÁÜO IV. 341–342.; „ad partes Symigienses et Tolnenses accessissemus, in eisdem partibus diutius peragrantes, revocassemusque et revocari fecissemus universas terras reginales per quoscunque occupatas... populos nostros condicionarios in eorum condicionibus ad servitium nobis debitum aplicari faciendo...” Budapest történetének okleveles emlékei I. 1148–1301. Szerk.: Gárdonyi Albert. Budapest 1936. (a továbbiakban: BTOE) 251–252.

¹⁰ „cum statu nostro erga...Ladislau... regem Hungarie...in melius reformato et post congregationem regni Hungarie prehabitam circa Feun...” ÁÜO IV. 341–342.; „cum post generalem congregationem totius regni nostri in Fuen anno millesimo ducentesimo octogesimo nono, circa festum Beati Johannis Baptiste celebratam...” BTOE I. 251–252.

¹¹ A főenyi gyűlés keltezésére és körülményeire vö. S. KISS ERZSÉBET: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. XXXIX. Szeged 1971. 49., 52.

¹² „de consilio... Ladislai... regis Hungarie consortis nostri... prelatorum et nobilium regni nostri...” BTOE I. 251–252.

Ezekből a példákból tehát látható, hogy az elsőként idézett oklevél hivatkozása „az ország szokására,” valamint a „királyok, bárók és nemesek rendelkezésére” nem tekinthető megalapozatlannak még akkor sem, ha az általunk felsorolt, országgyűlésen hozott határozatokra vonatkozó adatok a királyi birtokszervezet helyreállítását és nem a királyi adományoktól való védelmét célozták.

Mindezekkel szorosan összefüggő kérdés, hogy III. András vagy más magyar királyok koronázásukkor tett esküje tartalmazta-e a királyi birtokok eladományozásának tilalmát. III. András koronázási esküjének csak az Ottokar von Steier (másképpen Hornecki Ottokár) rímes krónikájában szereplő összefoglalását ismerjük, eszerint az uralkodó (a hatodik pontban) megesküdtött arra, hogy „mindig gyarapítja a magyar jogot.”¹³ I. Károly 1309-ben tett koronázási esküjében viszont többek között azt a – tanulmányunk elején ismertetett oklevelekkel összecsengő – passzust is olvashatjuk, hogy „a reá bízott királyságot és a királyi jogokat nem kisebbíti, sem el nem idegeníti, hanem inkább növeli s az eddig rosszhiszeműen elidegenítetteket a neki adományozott kegy szerint régi jogukba visszaállítja.”¹⁴ Tehát itt együtt szerepel az adományozás korlátozása és a jogcím nélkül idegen kézre került királyi jogok visszaszerzése. Nem szabad azonban megfelelkezni arról a tényről, hogy az idézett mondatok esetleg az osztrák uralom alá került területek visszaszerzésére vonatkoznak elsősorban, bár beleérthető természetesen az adománnyal vagy törvénytelenül elidegenített koronajavak visszavétele is.

A királyi adományok korlátozásának eredete visszavezethető az 1220-as, 1230-as évekre. III. Honorius 1225-ben *Intellecto* kezdetű *dekretális*ában azt

¹³ „Einen Brief man dô las, daran gescriben was, des der Kunic sweren wolde unde ouch healten solde ... Daz er Sehte, Daz er zaller zît ungrischez reht merte.” Ottokars Österreichische Reimchronik. Hrsgg. von Franz Lichtensteins-Joseph Seemüller. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. (Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters) Tomi V. Pars I. Hannover 1890. 1–2. 535–536. (41263–41266. és 41280–81. sorok.)

¹⁴ „Regnum sibi commissum et iura regalia non minuere, nec alienare, sed potius augere et male alienata hactenus secundum datam sibi gratiam, ad ius pristinum revocare” Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai. 1307–1311. Vatikáni magyar okirattár I/2. Budapest 2000. (Reprint) 306., Anjou-oklt. II. 668. sz., Ford. Petrovics István tollából, Károly Róbert emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Budapest 1988. 83.; A koronázási eskükre I.: BARTONIEK EMMA: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Századok 51. (1917) 5–14. Ugyancsak Bartoniek feltételezi, hogy I. Károly esküjét az írásba foglaló közjegyző, Guillelmus de Sanguineto a szöveget ástilizálta.

írta Béla királynak és Ugrin kalocsai érseknek II. András adományozási politikájával kapcsolatban, hogy „minthogy köteles és koronázásakor esküvel is megfogadta, hogy országa jogait és koronája tisztességét sértetlenül megőrzi, bizonyára nem volt megengedett, ha az ilyen elidegenítések vissza nem vonására esküt tett, s ezért azt egyáltalán nem kell megtartani.”¹⁵ A kutatás tisztázta, hogy ugyan a pápai *dekrétális*ban foglaltak hitelessége kétséges, minden bizonnyal az Aranybulla 16. cikkelyében megfogalmazottakat – amelyben megígérte az uralkodó, hogy megyéket és méltóságokat nem adományoz el – úgy tekintették a pápai udvarban, mint II. András koronázási esküjének megerősítését. Bizonyíthatóan hatott viszont az örökadományok visszavétele során, IV. Béla több ilyen tárgyú oklevelében is hivatkozott rá.¹⁶ Még fontosabb hatása volt a középkori államelméletre és a korona-eszmére, Magyarországon és Nyugat-Európában egyaránt.¹⁷ Magyarországon a 13. század végén kimutatható a király személyétől függetlenített korona fogalma és ezzel együtt a „korona jogának” (*ius corone*) fogalma. Ez utóbbiba a királyi hatalom fenntartására szükséges birtokokat és jövedelmeket értették, amelyekről függött a korona méltóságának megléte, éppen ezért a „korona jogához” tartozó királyi javak elidegeníthetetlennek minősültek.¹⁸ Előadásunk keretében nincs mód szélesebb Nyugat-Európai kitekintést tenni e korszak államéletére vonatkozóan, itt csak a német fejlődésben kimutatható párhuzamot emeljük ki. A birodalmi birtok és a családi birtok megkülönböztetése gyakorlati szempontból nem volt lényeges, de a kortársak tudatában voltak e distinkciónak, amely néhány 11. századi forrásban kifejezést is nyert, főleg politikai harcokkal kapcsolatban. A 12. század első felében már alapelvvé vált, hogy a király csak úgy rendelkezhet a birodalmi birtokkal, hogy ne csökkentse

¹⁵ „... quod cum teneatur et in coronatione sua iuraverit etiam iura regni sui et honorem corone illibata servare, illicitum profectum fuit, si prestitit de non revocandis alienationibus huiusmodi iuramentum et propterea penitus non servandum” Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislava 1971–1987. (a továbbiakban CDES) I. 221–222., Ford. BÓNIS GYÖRGY: *Decretalis Intellecto*. (III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről) *Történelmi Szemle* 17. (1974) (a továbbiakban: BÓNIS, 1974.) 24. 1. jegyz.

¹⁶ SWEENEY, JAMES ROSS: *The Decretal Intellecto and the Hungarian Golden Bull of 1222*. In: *Album Elemér Mályusz*. Bruxelles 1976. 91–96.; Az Aranybulla idézett cikkelye: DRMH 35.

¹⁷ BÓNIS, 1974. 25., 29–30.

¹⁸ ECKHART FERENC: *A magyar szentkoronaeszmé története*. Budapest 1941. 51–54.

a következő uralkodók hatalmának alapját. Tehát a birodalmi birtok nagysága alapjaiban állandó volt, csak szerkezetében változott.¹⁹

Noha a koronajavaknak számító birtokokat és jövedelmeket – megnevezésükkel, tételes felsorolásukkal – Magyarországon a középkor vége előtt nem szabályozták, jogi értelemben vett elkülönítésük ismert volt már a 13. század végén. Erről IV. Béla egyik 1263-ban kelt oklevele tájékoztat bennünket. Ekkor az uralkodó Aba nembeli Lőrincnek, érdemei miatt, valamint kárpótlásul a tőle elvett és Óvári Konrádnak visszaadott birtokokért Locsmánd ispánságot és Lánzsér várát adta, „amelyeket korábban Szák nembeli Barc fia Miklós bírt királyi adományként, de végül mivel utód nélkül halt meg, királyi kézre kerültek vissza és ezért tudvalevően mindig is nem mint méltóság vagy uradalom tartozott a királyi tulajdonhoz, hanem mint bizonyos [uralkodóra] háramló birtok, a királyi adományozáshoz.”²⁰ Azaz ebben az esetben forrásunk világosan megkülönböztette a királyi tulajdont képező birtokokat azoktól, amelyeket az uralkodónak újra el kellett adományoznia.²¹

---

¹⁹ BOSHOFF, EGON: *Königtum und Königsherrschaft im 10. und 11. Jahrhundert*. München 1993. 87–88.; Boshoff a korábbi szakirodalom eredményeit összegezve két példát hoz fel. 1024-ben II. Konrád a lázadó páviaiakat felelősségre vonta egy palota lerombolása miatt és megkülönböztette a 'domus regalis/regis' és az 'aedes publicae... non privatae' fogalmát amikor a páviaiak azzal érveltek, hogy interregnum alatt történt pusztítás miatt nem lehet őket perbe fogni. III. Lothár uralkodása kezdetén Geroch von Reichersberg hangsúlyozta, hogy a birodalmi birtokok nem idegeníthetők el, különbséget téve a 'regni facultas, quae est res publica' valamint a 'res privata' között.

²⁰ „Comitatum de Luchman... et castrum Lanser, que antea Nicolao filio Baroch concessionem regia collata fuit, sed eo demum decedente sine liberis ad manus regia sunt redacta et ideo semper, non tanquam dignitas vel dominium ad proprietatem regiam, sed quasi quedam possessio excaderitialis ad donationem regiam pertinere dinoscuntur... Laurentio ...tradidimus iure perpetuo possidendam”. *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden gebiete der Komitaten Wielselburg, Ödenburg und Eisenburg, I–V*. Bearb. Hans Wagner, Irmtraut Lindeck–Pozza, Harald Prickler. Graz–Wien–Köln 1955–1999. (a továbbiakban: UB) II. 292–295.

²¹ GERICS JÓZSEF: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest 1995. 276–279.; Ugyanitt kimutatja egyfelől a királyi jog e kettőséget az 1291-ben III. András és Albert osztrák herceg között megkötött békeszerződés szövegében is, másfelől azt is, hogy III. András fentebb idézett koronázási esküje, és az 1298. évi törvénynek a királyi jog (amelybe a királyi adományhoz tartozó is értendő) visszaszerzését tárgyaló cikkelye tartalmilag összefügg. Ez utóbbi megállapítás érvényes lehet I. Károly fentebb tárgyalt koronázási esküpontja esetében is.

Annak magyarázatát, hogy a *ius regium* e kettősségét forrásaink csak igen ritkán fejezik ki ilyen konkrétan, Locsmánd várispánság birtoklástörténetében kereshetjük. Az oklevélben említett Miklós 1220 körül kaphatta meg, majd miután fiával, Herrandusszal családja kihalt 1240 táján, IV. Bélához került vissza, aki nem adományozta el újra, hanem – összhangban a birtokrestrukturációs törekvéseivel – megkísérelte helyreállítani a várszerkezetet. A tatárjárást követően módosult a királyi birtokpolitikája és az arisztokráciához fűződő viszonya, ennek lett következménye a rekonstruált ispánság újbóli elidegenítése.²² Nem lehetetlen, hogy e birtoktestnek a királyi jog e két kategóriája szempontjából bizonytalan helyzete – mivel a királyra háramlást követően több, mint két évtizedig királyi tulajdon, vagyis koronajóság volt – tette szükségessé a donáció szabályosságának ilyen módon történő hangsúlyozását.

Visszatérve a kiindulóponthoz, megállapíthatjuk, hogy a 13. században is megfigyelhető jelenség a királyi kézen lévő birtokok jogi distinkciója, ami a koronajavak – esetünkben királyi birtokok és népek – különleges státusát jelentette. Ebből következett nemcsak az idegen kézre került udvarnokok, királynéi népek visszaszerzését előíró határozatok, törvénycikkelyek meghozatala, hanem ezzel párhuzamosan az a – koronázási esküben és szintén országgyűléseken hozott döntésekben testet öltő – elvárás, „szokás”, hogy ezek a közvetlenül az uralkodót illető jogok ne kerüljenek eladományozásra. Ahogy arról már szó esett, a kor felfogása szerint ezek adták a királyi hatalom fenntartásának, a korona tekintélyének anyagi alapját, talán ezért részletezik a felhozott forrásaink, pl. az udvarnokok szerepét, fontosságát a királyi udvar mindennapi élelem-ellátásában.

Természetesen látni kell, hogy jó néhány esetben a királyok adományozási politikája az eddig elmondottaktól eltér, elég csupán a bevezetőben citált oklevélre utalni, amelyben I. Károly éppen olyan királyi népeket és földeket idegenít el, amelyekre nem volt joga. Igaz, itt cseréről van szó, és az adománylevél megemlíti azt is, hogy a püspök birtokai „az azok szomszédságában lévő visegrádi várának számára hasznos és szükséges és azok jövedelmeit a vár nem könnyen tudja nélkülözni.”²³ Mindenesetre a csereként megszer-

²² KRISTÓ GYULA: A locsmándi várispánság és felbomlása. Soproni Szemle 23. (1969) 134–136.

²³ „...eo quod castro nostro Wysegrad vicinanter nobis admodum sunt utiles et necessarie earundem usu dictum castrum nostrum commode carere posse non videbantur.” Df. 200098.

zett földek fontosságával az uralkodó megindokolta – a törvénytől, ill. „szokástól” eltérő – eljárását. Bár nem a királyi udvar élelmezésében szerepet játszó szolgálónépekről szól, tanulságosan tükröződik az adományt korlátozó jogelvnek és az uralkodók adományozási politikájának ütközése az epöli királynéi harcos jobbágyság sorsában. 1281-ben Erzsébet királyné három harcos jobbágynak, Chomou fiainak, Mikónak, Istvánnak és Simonnak, megerősíti Epölben bírt *terra hereditariá*ját, amelyet jogsérelmükre az ország zavaros helyzetét kihasználva többen adományként felkértek, megígérve, hogy nem adja azt nemeseknek, leszögezve, hogy azt törvényesen nem is tehetné. Három évvel később viszont arról értesülünk, hogy ugyanő két ekényi olyan epöli földet adományozott az esztergomi káptalannak, ahol egykor királynéi harcos jobbágyság tartózkodtak.²⁴ Itt nem hagyható figyelmen az – az egész középkorban megfigyelhető – jelenség, hogy az uralkodók a törvénybe foglalt rendelkezések tartalmával nem egyszer ellenkező értelmű döntéseket hoztak.²⁵

Az udvari szervezetet érintő donációk gyakorlatának részletes tárgyalása külön tanulmányt igényelne, ezért csak röviden térünk ki erre a kérdésre. Az adománylevelek változatos képet mutatnak az elidegenítések körülményeiről. Egy részük csak udvarnoki, pohárnoki stb. a földeket nevez meg, a másik részükben pedig az adomány tárgyát nemcsak az ilyen földek képezték, hanem a rajtuk élő népek is, vagy fordítva, a szolgálónépek a földjeikkel együtt kerültek ki a király földesurasága alól. A források egy része utal arra is, hogyha az adomány nem vonatkozott a királyi birtokon élő népekre.

---

²⁴ „...quia terram ipsorum iobagionum nostrorum cuiquam conferre legitime non possumus... reliquimus eisdem ... permittentes, quod ... terram Epel in ius et proprietatem ipsorum iobagionum nostrorum pertinentem nulli nobilium seu regni nostri incolarum conferemus”. Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Ed. Ferdinandus Knauz et alii. Strigonii 1874–1999. II. 149–150. Az epöli adományra: uo. 188. Az adatra Zsoldos Attila hívta fel figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm. Mivel az oklevél nem nevezi meg a kérdéses föld egykori birtokosait, csak valószínűsíteni lehet, hogy Chomou három fiáról van szó.

²⁵ A középkor erre vonatkozó jogfelfogására l. Decreta Regni Hungariae, Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Szerk. Döry Ferenc, Bónis György, Bácskai Vera. Budapest 1976. 58–59.

IV. Béla a Valter kamaraispánnak adott Komárom faluból máshová telepítette a korábban ott lakó udvarnokait.²⁶

Vannak olyan oklevelek, amelyek az uralkodók azon törekvéseire utalnak, hogy a szolgálónépeik elegendő földdel rendelkezzenek. IV. Béla az egykor lovászai által lakott Csanak nevű földjét azért adta Vigmándi András ispánnak, mert az a tatárjárás idején elnéptelenedett. Később azonban a lovászok egy része ismét megjelent és az uralkodó 1257-ben a birtok harmad-részét nekik visszaadta.²⁷ Ehhez hasonlítható IV. Bélának az az eljárása, amikor a Dubuk ispánnak és rokonaiknak csere gyanánt adott Strogar nevű udvarnoki földet 1260-ban elvette (egy másik föld fejében), és visszaadta azt az udvarnokoknak, akik visszatértek oda és ezért számuk megnőtt.²⁸

Ezekhez az esetekhez kapcsolható az a jelenség, hogy a tatárjárás után az uralkodók általában olyan földeket idegenítettek el, amelyeken nem voltak már szolgálónépek. Ezt az oklevelek többnyire az „üres föld” vagy „lakóik által elhagyott föld” fordulatokkal adták vissza,²⁹ vagy egyszerűen az ott élő népek egykori tartózkodására utaltak.³⁰ Az ilyen föld „üressége” a királyi adomány egyik jogcímévé is vált. 1278-ban IV. László Ipoly ispán és fiai kérésére, nekik a királyi tárnokok Fonó nevű birtokát adta ezen a címen.³¹ Ezzel a gyakorlattal egyrészt korlátozták az adományozást, másrészt védték a megmaradt királyi földeket és népeket.³² Talán a jelenség összefüggésbe hoz-

²⁶ „... eosdem udwornicos nostros transferentes alias de eadem [ti. Komáromból]...” BTOE I. 82–83.

²⁷ „... tandem cum quidam postmodum de agazonibus, qui primo ipsam terram inhabitabant dispersi per tartaros rediissent...” ÁÚO VII. 456–457.

²⁸ „... postmodum cum wduornici nostri multiplicati seu reducti fuissent ab eisdem... recipiendo restituendam duxissemus wduornicis antedictis...” CDES II. 459–460.

²⁹ Néhány példa: „... terram... que quondam ad wduornicos nostros pertinebant, sed nunc vacua remanserant ...” Uo. 56–57.; „... terram custodum silvarum... vacuum et habitatoribus destitutam ...” UB II. 84–85.; „... terram... retiferorum regalium... habitatoribus destitutam...” Dl. 72559, Anjou-oklt. VIII. 325. sz.

³⁰ Néhány példa: „... terram... super qua quidam auceps... antea residebat...” ÁÚO VIII. 11–12.; „... terram... iidem draucarii dinoscuntur possedisse...” uo. IX. 352–353.

³¹ „... quondam terram Fonou vocatam tawarnicorum nostrorum nomine terre vacue...” uo. IV. 95–96.

³² Ugyanez kimutatható az 1260-es évek végétől várszerkezeti földek eladományozásakor is, l. ZSOLDOS ATTILA: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Budapest 1999. (a továbbiakban: ZSOLDOS, 1999.) 80–83.

ható a koronajavak elidegeníthetetlenségének, pontosabban a csak korlátozott elidegeníthetőségének az előbbieken kifejtett elvével.

Az adományozások során a másik gyakran hangoztatott jogcím a királyi adományozási joghoz (*collatio*) való tartozás volt. 1287-ben IV. László adománylevelében királyi lovászok földjeiről, valamint hercegi és más földekről mondja, hogy azok a királyi adományozás alá esnek.³³ 1318-ban I. Károly erre hivatkozva adta Héder nembeli Dezsőnek a királyi *vinidatorok* által lakott Búcs-Ságot.³⁴ Hasonló adományt láthatunk Erzsébet királynénak egy 1327-ben kelt diplomájában is.³⁵ Ez azért is érdekes, mert láthattuk, hogy már a 13. század derekán megkülönböztették a király kezén lévő birtokokon belül a királyi tulajdont és a királyra háramlott, eladományozandó javakat. Ez utóbbiak fiú utód nélkül meghalt nemesek birtokait jelentette.³⁶

A két jogcím egymás mellett párhuzamosan is előfordult királyi népek földjének adományakor. 1280-ban IV. László a Rába hídőrzőinek földjét felkérő Herman nembeli András részére akkor tette meg a donációt, amikor Rubin ispán jelentéséből tudomására jutott, hogy a föld lakatlan volt és az adományozási joghoz tartozott.³⁷ Ez a párhuzamosság úgy is jelentkezett, hogy a 13. század közepétől és főleg a 14. század első felében igen gyakran találkozhatunk a törvényes örökös nélkül elhunyt királyi szolgálonép földjének eladományozásával. 1247. körül néhai agarászok földjét, 1284-ben néhai udvarnok birtokát adta így oda az uralkodó.³⁸ Ugyanerre az Anjou-korban is

³³ „... quasdam terras agazonum nostrorum, ducatus ac alias nostro collationi pertinentes...” RA 3459. sz.

³⁴ „... possessionem Buchsag, ubi vinidatores nostri residere dicuntur, eo iure, quo nostre collationi pertinere dinoscuntur...” Anjoukori okmánytár. I–VIII. Szerk. Nagy Imre–Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. I. 459.

³⁵ „... terras nostrorum condicionariorum reginalium... medietatem... vile Paznan ad nostram collationem pertinentem...” Hazai okmánytár. I–VIII. Ed. Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Budapest 1865–1891. (a továbbiakban: HO) I. 154.

³⁶ Az adományozás jogcímeire a Hármaskönyv és későbbi gyakorlat alapján l. ECKHART FERENC: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest 1946. 348–354.

³⁷ „... eadem terra vacua esset et habitatoribus destituta et ad nostram pertinentem collationem...” UB II. 145.

³⁸ „... alteram vero [ti. birtokot] caniferorum nostrorum sine legitimo successore decedentium...” CDES II. 171.; „... particula terre cuiusdam odvarnici nostri sine herede decedentis...” Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk. Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula. Budapest 1886–1890. I. 93–95.

találunk példát. 1323-ban György temesvári várnagy a Baranya megye Harkányt kérte az uralkodótól, azt állítva, hogy az utód nélkül elhalt emberé volt. A pécsi káptalan pedig azt jelentette I. Károlynak az ügyről, hogy a birtok régtől fogva a királyi udvarnokoké volt és jog szerint is, ténylegesen is a királyi *collatió*t illeti.³⁹ 1329-ben egy másik kérelmező, Magyar Pál gimesi várnagy a Komárom megyei Mercsejéről mondta, hogy az egy utódot hátra nem hagyó királyi madarászé volt és így az uralkodó eladományozhatja.⁴⁰

Ez olvasható ki I. Lajos egyik 1361-ben kiadott okleveléből is, ahol eladományozta a Somogy megyei Barátit, amely két örökös nélkül elhunyt királyi *condicionarius*é volt, mivel a birtok „ezek örökös nélküli halálával, ahogy az ország régi megszokott törvénye kívánja, teljes joggal a király kezére háramlott és a királyi adományhoz tartozik.”⁴¹ A diploma szövegét úgy is lehetne értelmezni, hogy az uralkodó azzal kerülte meg a problémát, hogy koronajavakat sorolt át a koronára háramló és újból eladományozandó birtokok közé.

Azonban a két jogcím, az örökös nélkül meghalt királyi nép „üressé” vált földjéé, valamint az uralkodó adományozásához tartozó földé természetesen nem ellentétes egymással, ez okozhatta ezek egymás melletti említését, keveredését, majd összeolvadását is. Az udvarnok- és egyéb földeknek a rajtuk élő népekkel együtt történt előörökítések nagy száma azt mutatja, hogy a kétféle királyi birtok közti, az adományozhatóságot érintő – mindössze egy forrásból ismert – jogi megkülönböztetés nem érvényesült a donációk során. Többek között ez okozhatta a *ius regium* egységesülését. Ráadásul az „üres” szolgálonépi birtokok csak kevésbé gyarapították a korona jogát, így ezek elidegenítése nem érinthette hátrányosan a királyi hatalom alapjait.

³⁹ „... predicta possessio ab antiquo extiterit terra vdwarnicorum vestrorum vestreque collationi pertinens de iure et de facto...” DI. 8286, Anjou-oklt. VII. 73. sz.

⁴⁰ „... possessionem Merche vocatam... asserens eam fuisse quondam aucupum nostrorum hominum sine herede decedentium et sic nostre collationi pertinere...” DI. 72513.

⁴¹ [A birtokot kérő Egyed fia László] „... asserens eandem [ti. a birtok] condam... condicionariorum nostrorum hominum sine heredibus decedentium prefuisse exeoque ex approbata regni nostri consuetudine manibus nostris regiis devolutum fore... possessionem Barad... prefatis Petro et Iacobo [ti. a két királyi kondicionarius]... absque heredum solatio decessis, exeo antiqua consuetudinaria lege nostri requirente manibus nostris regiis pleno iure devolutam nostreque collationi... pertinentem...” HO III. 176–177.

A vizsgált időszak királyainak az udvari szervezet birtokaival és népeivel kapcsolatban követett donációs politikáját⁴² elemezve, annyit jegyezhetünk meg, hogy a tatárjárás után az uralkodók általában „üres”, tehát lakóitól elhagyott földeket idegenítettek el, ilyen föld „üressége” a királyi adomány egyik jogcímévé is vált az 1260-es évek végétől. Ezzel egyrészt korlátozták az adományozást, másrészt védték a megmaradt királyi földeket és népeket.⁴³ Mindez összefüggésbe hozható a koronajavak elidegeníthetlenségének, pontosabban a csak korlátozott elidegeníthetőségének elvével. A 14. század második felében fokozatosan eltűnnek a forrásainkból a királyi (királynéi, hercegi) szolgáltatónépek és szolgáltatónépi földek, ezért ezek megkülönböztetése az elidegeníthetőség szempontjából egyre kevésbé volt fontos, ami ki I. Lajos idézett okleveléből is kiolvasható.

Az előadás első felében ismertetett jogelvet I. Károly egyrészt „rugalmasan” alkalmazta, tehát uralkodása alatt sor került udvari birtokok elidegenítésére, azonban mindössze néhány esetről tudunk, amikor a donáció a rajta élő, *condició*ja szerint élelmiszereket szolgáltató népekre is vonatkozott, igaz ebben jócskán lehetett szerepe annak a ténynek is, hogy ezek a korábbi időszakban erősen megfogyatkoztak. Másrészt viszont az 1320-as évek elejétől (újra) megindul birtokvisszavételekben – ahol ugyan a koronajavak elidegenítésének általános tilalmát csak ritkán említik – mindenképpen tetten érhető e törelvés.⁴⁴

---

⁴² A királyok adományozási politikájában más jelenségek is észrevehetőek. Ezek közé tartozik az, hogy a megüresedett földeket más királyi népek is megkaphatták, egy 1247. évi oklevél szerint a Nyitra megyei Gyarak a szolgálgyőri várnépeké volt, majd az udvarnokokra szállt. (CDES II. 176.: „... in quadam terra, que quondam fuerat populorum de Zolgagieur, nunc ad manus vdwornicorum nostrorum devoluta, Gorok nomine...”) Különleges esetet jelent az a Somogy megyei Szenyér, Edde és Mikóföldre nevezű kondicionárius földekre vonatkozó adomány, amit I. Károly a lelki üdvéért tett Teleni László részére, ugyanis az csak az uralkodó haláláig volt érvényes. (Df. 236485, Reg. BORSA IVÁN: A somogyi konvent oklevelei a Magyar Országos Levéltárban. Forrásközlés. Somogy Megye Múltjából 28. (1997) 187. sz.: „... usque ad vite sue [ti. I. Károly] tempora... ob remedium sue anime possidere et uti gratiose commisse extitit...”) Mint fentebb láthattuk, III. András korában Szenyér és Edde falvakban udvarnoki földek voltak.

⁴³ ZSOLDOS, 1999. 80–83. Adatai a várszerkezetre vonatkoznak.

⁴⁴ SZÉKELY GYÖRGY: A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Róbert korában. In: Tanulmányok a magyar parasztság történetéhez a 14. században. Szerk.: SZÉKELY GYÖRGY. Budapest 1953. 55–57.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a koronajavakon belül a 13. század végére, legkésőbb I. Károly uralkodása alatt elkülönült az egykor királyi udvari szervezethez tartozó – és az Árpád-kor végén még királyi kézen lévő – birtokok és népek csoportja, amelynek feladata a királyi udvar élelemmel való ellátása volt. Ez arra is utal, hogy a királyi politika nemcsak általában törekedett a megmaradt birtokoknak megtartására, hanem szerepet szánt az egyes földeknek és hozzájuk kapcsolódó, archaikus eredetű szolgálatoknak is, tehát a szolgáltatónépi rendszer még nem volt teljesen „idejét múlt” intézmény és ez fényt vet a királyi udvar szervezétének 14. század eleji–közepi viszonyaira is.